

спустя какое время *праз* які час
со времени чего *ад пары* чаго
со времен чего *з год* чаго
в пределах чего *у межах* чаго
во время чего *аб пары* чаго
в канун чего *напераддзенні/у конадзень* чаго и т.п.

Национальное своеобразие проявляется и в управлении существительным: рус. *прийти в пять часов* – бел. *прыйсці а пятай гадзіне*.

Семантические зоны русских и белорусских предлогов в целом совпадают (4 зоны), но более дробная семантическая дифференциация данных единиц в пределах каждой зоны и выявление семантического объема каждого предлога еще ждут исследовательского внимания.

Литература

1. Всеволодова, М.В. Реестр русских предложных единиц (рукопись). / М.В. Всеволодова.
2. Всеволодова, М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса / М.В. Всеволодова. – М., 2000.
3. Золотова, Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1988.
4. Канюшкевіч, М.І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ужывання. Матэрыялы да слоўніка. У 3 частках / М.І. Канюшкевіч – Гродна, 2008.
5. Канюшкевіч, М.І. Праблематыка беларускага прыназоўніка ў святле функцыянальнай граматыкі / М.І. Канюшкевіч // Бел. лінгв-ка. Вып. 55 / НАН Бел. Ун-т мовы і літ-ры імя Якуба Коласа і Янкі купалы. – Мн. – 2005. – С. 3 – 10.
6. Шуба, П.П. Прыназоўнік у беларускай мове / П.П. Шуба. - Мінск.: Выд. БДУ імя У. Леніна, 1971.
7. Шуба, П.П. Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў / П.П. Шуба. – Мінск: Народная асвета, 1993.

Савіцкая І. У. (Мінск)

ПАРЦЭЛЯЦЫЯ ЯК АСОБАЯ СІНТАКСІЧНАЯ З’ЯВА (НА МАТЭРЫЯЛЕ СКЛАДАНЫХ СКАЗАЎ)

У беларускіх мастацкіх тэкстах шырока ўжываюцца складаныя канструкцыі, часткі якіх афармляюцца як самастойныя прэдыкатыўныя адзінкі. В.А.Белашапкава адзначае, што ў маўленні пры пэўным камунікатыўным заданні магчымы разрыў адзінай структуры складанага сказа на дзве (ці некалькі) камунікатыўныя адзінкі [2, с. 162]. Напрыклад: *У пракурора расла незадаволенасць сабой, але разам з тым*

з'явілася і раздражнёнасць ад таго, як ён гаварыў. **Быццам усё ведае, усё чуў і цяпер робіць аналіз, тыцкае ў яго памылку, навучае, як студэнта** (І.Шамякін); *Нас не было, а яна [рака] ужо несла свае хвалі міма заток, пушчаў і буславых гнёздаў. А калі нас не будзе, яна ўсё яшчэ будзе бегчы далей і далей, да апошняга, далёкага мора* (У.Караткевіч).

Сінтаксічная трансфармацыя, якая фармальна выражаецца праз графічнае выдзяленне часткі сказа ў асобную сінтаксему, актуалізуе не толькі сэнсавыя адценні думкі, але і аўтарскую інтанацыю як важны паказальнік актуальнага члянэння выказвання. Парцэляцыя становіцца адметным спосабам інтанацыйнага афармлення праявіснага ці паэтычнага радка, сінтаксічна-рытмічнай арганізацыі мастацкага маўлення. Іншымі словамі, парцэляцыя з'яўляецца сродкам актуалізацыі важнай, з пазіцыі аўтара, у сэнсавых адносінах інфармацыі. Так, у сказе *Асалода серадзіборскіх ранкаў прыйшла да людзей, як даўняя знаёмая ўсцешніца, якой не ўбачыш і не зловіш, а толькі адчуеш і пра якую зайздросна нікому не скажаш. Бо, здаецца, нідзе няма такога чыстага неба ў пагодлівыя вясновыя і летнія ранкі, як у Серадзіборы* (П.Пестрак) сэнсавы акцэнт падае на даданую прычыну, якая аформлена асобна. У сказе *Здаецца, што пяюць над табой срэбныя жаўранкі, заліваюцца таемныя бомы цудоўнымі танюсенькімі пералівамі, якія акунаюць цябе ў небыццё. Нібы вясна абдымае цябе пахучымі кветкамі* (М.Лынькоў) сэнсавы акцэнт падае на даданую параўнальную частку.

Парцэляваныя складаныя канструкцыі знешне могуць быць падобнымі на простыя сказы, у якіх выносяцца ў парцэлят словы або словазлучэнні. Гэта назіраецца тады, калі ў парцэляце – адна прэдыкатыўная адзінка. У такім выпадку асноўны сэнс выказвання заключаецца ў базавым сказе. Калі ж у парцэлят выносяцца дзве і больш прэдыкатыўныя адзінкі, то менавіта ён становіцца цэнтрам выказвання. Другасная рэма ў такім выпадку набывае першаступеннае значэнне для “расшыфроўкі” зместу паведамлення, перадачы аўтарскай ацэнкі. Напрыклад: *Пырхалі рэдкія сняжынкі. Быццам неба пасылала разведчыкаў: паглядзіце, ці ўсё ў парадку на зямлі, ці можна лажыць вялікі снег, пасылаць сапраўдную зіму* (І.Шамякін).

Такім чынам, у залежнасці ад таго, якая частка канструкцыі выносіцца ў парцэлят, мяняецца актуальнае члянэнне выказвання, адбываецца пераакцэнтацыя ўсёй канструкцыі. Парцэляванае члянэнне з'яўляецца адным са сродкаў выражэння суб'ектыўна-мадальнага значэння, у якім праяўляюцца адносіны аўтара да паведамлення.

Экспрэсіўная функцыя парцэляцыі ў складаных сказах не адзіная. Калі асноўная функцыя такіх канструкцый – “судзейнічаць

адлюстраванню разнастайнасці адценняў думкі ў іх адзінстве” [4, с. 81], то парцэляцыя дазваляе выдзеліць сярод гэтых адценняў найбольш істотныя, падкрэсліць значнасць той ці іншай часткі выказвання, не ўскладняючы яго канструкцыі. Такім чынам, парцэляцыя павышае інфармацыйнасць паведамлення, але пры гэтым палягчае яго ўспрыманне, паколькі адбываецца групіроўка кампанентаў – выдзяляецца базавая частка і парцэлят (парцэляты).

Разгледзім, напрыклад, канструкцыю: *Ступаў Ігнат на мяккім моху, на сухім крохкім шыгаллі, слухаў галасы птушак і адчуваў, як на душу яго кладуцца спакой і лагода. **Быццам была рана, смылела агнём, а гэта прамылі яе, змазалі ёдам, забінтавалі, і сцішыўся боль, закалыхаўся, і, здаецца, стала яшчэ лепей, як калі цела было здаровае*** (А.Кудравец). Выказванне вялікай працягласці і складанай структуры разбіваецца на дзве часткі, кожная з якіх лёгка ўспрымаецца. Пры гэтым адбываецца сэнсавое выдзяленне парцэлята, што было б немагчыма ў непарцэляванай канструкцыі без прымянення дадатковых сродкаў (напрыклад, пабочных слоў і сказаў). Інфармацыйнасць выказвання павышаецца, бо да інфармацыі, якая ўтрымліваецца ў кожнай з прэдыкатыўных адзінак, дадаецца дадатковая інфармацыя аб тым, што аўтар лічыць асабліва важным змест другой фразы. Пры гэтым успрыманне канструкцыі ў цэлым палягчаецца, знімаецца “глыбіня выказвання”, бо кожная фраза валодае інтанацыйнай заканчэння і ўспрымаецца самастойна, а сэнсавыя адносіны паміж часткамі захоўваюцца [3, с. 279].

Неабходна, аднак, заўважыць, што функцыя “палягчэння” ўспрымання рэалізуецца звычайна ў складаных сказах вялікай працягласці, якія ўключаюць чатыры-пяць і больш састаўных частак. Для выказванняў, пабудаваных па мадэлі двухкампанентных складаных сказаў, яна не характэрная.

Паводле структуры парцэлявання складаных сказаў складаюцца з дзвюх частак: першая частка – базавы сказ, другая – парцэлят, звязаны з базавым сказам звычайна злучальным ці падпарадкавальным злучнікам. Парцэлююцца канструкцыі звычайна па лініі слабых сінтаксічных сувязяў. Моцныя ж сувязі, як правіла, расчлянення не дапускаюць. Напрыклад, немагчыма парцэляванне даданай часткі ў наступнай канструкцыі: *Тым часам наўкола віднела, угары праступіла хмарнае сцюдзёнае неба, у якім раздумна гайдаліся хваёвыя верхавіны, голае бярозавае вяршалле* (В.Быкаў).

Аналіз складаных сказаў паводле характару моўнай мадэлі, пакладзенай у іх аснову, паказаў, што парцэляцыя тэарэтычна магчыма ва ўсіх тыпах складаных структур. Найбольш ужывальныя ў сучаснай

беларускай мове парцэляваныя канструкцыі, пабудаваныя па мадэлі *складаназалежных сказаў*, бо ў іх найбольш дакладна выражана сэнсавая і граматычная ўзаемасувязь базавай часткі і парцэлята; сінтаксічнае адзінства канструкцыі не выклікае сумненняў. Напрыклад: *Ціха навокал. Нібы ён адзіны чалавек на свеце* (І.Навуменка).

Парцэлят у складаназалежных сказах сінсемантычны не толькі ў сэнсавым, але і ў фармальна-граматычным плане. Самастойна ён існаваць не можа. Такая жорсткая залежнасць парцэлята ад базавай часткі характэрна для ўсіх разнавіднасцяў складаназалежных сказаў, у якіх парцэляцыйны разрыў адбываецца паміж прэдыкатыўнымі адзінкамі.

Назіранні паказалі, што ў сучаснай беларускай мове актыўна выкарыстоўваюцца парцэляваныя складаназалежныя сказы, у якіх для сувязі частак пасля раздзяляльнай паўзы выкарыстоўваюцца наступныя злучнікі і злучальныя словы:

1. Злучнік **бо**, які ўказвае на прычыну дзеяння, абазначанага ў базавай частцы: *Жыў Таполя і вучыў людзей майстэрству, можа, сто, а можа, болей год. Бо ў народзе, як у прадвечным лесе, дзе ты знойдзеш дрэва, ад якога шум вясны пачаўся?* (М.Танк).

2. Злучнікі **як, як бы, бы, быццам, нібы**, якія служаць для параўнання: *Яны ж зараз пойдуць у лес выганяць яго* [Хведара. – І.С.]. *Ланцугом, як на паляванні. Як зімой палююць на ваўка з сцяжкамі* (В.Быкаў); *Незнаёмыя ландшафты з палеткамі, з сёламі, з пералескамі. У памяці няма іх. Як бы нехта аднойчы ўзяў ды як на карце і пераставіў* (Я.Скрыган); *Рвануў вецер. Недзе зверху. Бы там, за хмарай, сперла наветра і пасля грымот яму стала куды прарвацца* (І.Пташнікаў); *Звярнула яна [хмурынка – І.С.] на сябе ўвагу, калі пачала ўвачавідкі шырыцца, расці і гусцець. Быццам яе распірала з сярэдзіны* (Т.Хадкевіч); *Асыпалася завязь, якая цвіла кветкамі; дзень ада дня ўсё больш і больш усцілала зямлю пад дрэвамі. Нібы ігліца пад хвойй* (І.Мележ).

3. Злучальнае слова **дзе**, якое ўказвае на прасторавыя адносіны: *Бязмежныя, як неба, прасторы жыта. Дзе так нядаўна яшчэ стракацелі палоскі* (Я.Брыль).

4. Злучнік **каб**, які ўказвае на мэту таго, пра што паведамляецца ў базавым сказе: *На смерць ішлі за гэтую зямлю, за гэтую красу, за сцяг світаньня сыны зямлі. Каб заслانیць раллю, з якой нязломнасць збажыною ўстане* (Р.Барадулін).

5. Злучальнае слова **які**. Разам з даданай часткай яно служыць для паяснення назоўніка ў базавай частцы: *Я – пісьменнік. Гэта значыць:*

спецыяльнасць мая – спецыяльнасць сапёра. Які ўсё жыццё размінірвае ішляхі да любові, дружбы, міру (М.Танк).

Ужывальныя ў сучаснай беларускай мове і парцэляваныя **складаназлучаныя сказы**. Злучальная сувязь, аб'ядноўваючы аднафункцыянальныя адзінкі, ні адна з якіх не падпарадкавана другой, структурна не перашкаджае адрыву ў выказванні адной часткі ад другой. Аднак гаварыць аб парцэляцыі на месцы злучальнай сувязі можна толькі ў тых выпадках, калі паказчыкі сувязі знаходзяцца ў базавай частцы і парцэляце ці калі ёсць дадатковы сродак, які ўказвае на сінсэмантыю адной з частак, сэнсавую ўзаемаабумоўленасць базавага сказа і парцэлята. Так, напрыклад, не парцэлююцца часткі складаназлучанага сказа, звязаныя парнымі супастаўляльнымі злучнікамі (як... так і; не толькі... але і; не толькі... а і; не то што... але і), якія цесна змацоўваюць адрэзкі выказвання ў адно цэлае.

Пасля раздзяляльнай паўзы ў парцэляваных складаназлучаных сказах часцей выкарыстоўваюцца наступныя злучальныя злучнікі:

1. Спалучальны злучнік **і (ды)**, які выражае:

а) адначасовасць дзеянняў у базавай частцы і парцэляце: *Адно пярэстым роем ля самай ракі ў каляровых строях лятаюць матылькі. Ды трапяткія хвалі вясёлай чарадой спяваюць, як спявалі, гамоняць з асакой* (П.Глебка);

б) паслядоўнасць дзеянняў: *Збіралася ўміраць восень. І ў павольным скананні яе хваляваліся буры і кіпелі імкненні* (К.Чорны);

в) прычынна-выніковыя адносіны: *Дзяўчаты зноў заспявалі. І наважныя крокі скінулі з яе [Агаты] забыццё* (К.Чорны);

г) далучальныя: *Асташонка не было з імі. І гэта кальнула Агату, пасля ўзрадавала* (К.Чорны).

2. Супраціўныя злучнікі **а, але**, якія выражаюць:

а) адносіны супастаўлення: *Шчокі цяпер прыемна шчыпаў бадзёры марозік. А снежная бель адбірала вочы, і на сэрцы ад гэтага рабілася светла і радасна* (І.Грамовіч);

б) адносіны супрацьпастаўлення: *Дождж ліў нядоўга. Але ўсё роўна пацяжэлі пасля яго дрэвы, пазвесілі свае мокрыя галіны* (Я.Сіпакоў).

У **бяззлучнікавых складаных сказах** вырашыць пытанне аб парцэляцыі цяжка, бо адсутнасць важнейшага фармальнага паказчыка сувязі частак (злучніка ці злучальнага слова) не дае поўнай упэўненасці ў тым, парцэляваны бяззлучніковы сказ перад намі ці асобныя канструкцыі ў складзе сінтаксічнага цэлага. У вучоных няма адзінага погляду на гэтае пытанне. Н.І.Фарманаўская, напрыклад, лічыць, што бяззлучніковыя складаныя сказы з разнатыпнымі часткамі не

дапускаюць адчлянення часткі выказвання, а канструкцыі з аднатыпнымі часткамі тэарэтычна могуць лёгка парцэлявацца [8, с. 173].

Такія канструкцыі, на наш погляд, знаходзяцца на перыферыі вывучаемай з’явы, бо іх моўнае адзінства не падмацавана ніякімі фармальнымі паказчыкамі. Разглядаць сказы з разрывам на месцы бяззлучнікавай сувязі можна толькі ў тых выпадках, калі існуюць прыкметы, якія паказваюць на сэнсавую суаднесенасць частак: *Там грымелі гарматы. Імчалася чырвоная конніца. Тачанка з кулямётам* (І.Грамовіч).

Парцэлююцца ў сучаснай беларускай мове і **складаныя сказы з рознымі відамі сувязі**, прычым часцей за ўсё парцэляванае чляненне назіраецца ў канструкцыях невялікай працягласці, калі інтанацыйны разрыў, выкліканы гэтай з’явай, не парушае сэнсавага адзінства структуры: *З раніцы да вечара ўсюды чуліся яго смех і жарты. А ў светла-сініх вачах іскрылася такая прыкметная, а таму і бяспечная хітрасць, што дзеўкі нават цяпер, у пятнаццаць год, заглядаліся на яго* (У.Караткевіч). *Ехаў дамоў – усё было ясна: прыходзь, закасвай рукавы і за працу. Бо кругом яе – рабі не пераробіш* (А.Кудравец).

Як бачым, інтанацыйны разрыў у парцэляваных канструкцыях, пабудаваных па мадэлі любога складанага сказа (складаназлучанага, складаназалежнага, бяззлучнікавага ці складанага сказа з рознымі відамі сувязі) адбываецца звычайна паміж прэдыкатыўнымі адзінкамі. Аднак чляненне выказвання можа адбывацца і ўнутры адной з прэдыкатыўных адзінак. У такіх выпадках у парцэляцы можа паўтарацца пэўнае слова (апорнае) базавага сказа, якое структурна прымацоўвае даданую частку: *Шлях, які перасякае лес, па ўсіх прыкметах даўні, старажытны. Такі старажытны, што лес, які расце на левым баку, прыкметна адрозніваецца ад таго, што стаіць на правым* (І.Навуменка); *Мабыць, тут трэба адно: адвага і цвёрдасць, і калі ўжо так сталася, што ты напаўся ў іхнія лапы, дык памры па-людску, але не пашкодзь іншым. Тым, хто мае магчымасць нешта зрабіць, а можа, яшчэ і адпомсціць за сваю пагібель* (В.Быкаў).

Літаратура

1. Авласевич, М.А. О парцелляции в современном русском литературном языке / М.А. Авласевич // Вестник БГУ. – 1973. – № 1. – С. 52-58.
2. Белошапкова, В.А. Современный русский язык: Синтаксис: учеб. пособие / В.А. Белошапкова. – М.: Высш. шк., 1977. – 247 с.
3. Иванчикова, Е.А. Парцелляция, ее коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции / Е.А. Иванчикова // Морфология и синтаксис современного русского языка. – М.: Наука, 1968. – С. 277-301.

4. Калашникова, Г.Ф. Многокомпонентные сложные предложения в произведениях Л.Н. Толстого / Г.Ф. Калашникова // Язык и стиль Л.Н. Толстого. – Тула: Изд-во Тульского гос. пед. ун-та, 1984. – С. 78-86.
5. Рычкова, И.А. Парцеллированные конструкции современного русского литературного языка в коммуникативно-функциональном аспекте: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / И.А. Рычкова. – Череповец, 1988. – 141 с.
6. Сковородников, А.П. О функциях парцелляции в современном русском литературном языке / А.П. Сковородников // Русский язык в школе. – 1980. – № 5. – С. 86-91.
7. Скоробогатова, Е.А. Парцеллированные полипредикативные высказывания в современном русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Е.А. Скоробогатова. – Харьков, 1989. – 206 с.
8. Формановская, Н.И. Стилистика сложного предложения / Н.И. Формановская. – М.: Русский язык, 1978. – 239 с.

Федунова Т. В. (Мінск)

ТЭОРЫЯ СЕМАНТЫЧНАЙ СТРУКТУРЫ СЛОВА ЯК НОВЫ НАКІРУНАК СЕМАСІЯЛАГІЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Увага да змястоўнага боку моўнай сістэмы выклікае значную цікавасць у лінгвістаў, чым і абумоўлена інтэнсіфікацыя ў распрацоўцы фундаментальнай базы семасіялагічных даследаванняў. Акцэнтаваны разгляд семантычнага аспекту мовы прадыхтаваны некалькімі прычынамі: па-першае, вывучэнне змястоўнага боку той ці іншай мовы садзейнічае вырашэнню шэрагу праблем, якія датычацца вызначэння стаўлення мовы да рэчаіснасці і чалавечага мыслення, ролі мовы ў працэсе пазнання. Па-другое, разгляд праблемных пытанняў лексічнай семантыкі мае вялікае значэнне для вырашэння прыкладных задач – для тэорыі і практыкі перакладу, лінгвадыдактыкі, тэорыі і практыкі складання слоўнікаў.

Менавіта семасіялагічны аналіз з'яўляецца тым індыхатарам, які дазваляе праз выяўленне семантычных нюансаў і пераходаў канстатаваць «непаўторную індывідуальнасць любога лексічнага значэння ў канкрэтным нацыянальна-моўным вымярэнні» [1, с. 76].

Мэта дадзенага артыкула заключаецца ў вызначэнні і рэпрэзентацыі тэорыі семантычнай структуры слова як накірунку семасіялагічных даследаванняў не толькі ў рэчышчы адной мовы, але і ў працэсе кантрастыўнага вывучэння некалькіх лексічных сістэм. Пад семантычнай структурай слова ў лінгвістычнай літаратуры разумеецца, па-першае, структура лексемы ў адзінстве ўсіх яе значэнняў і, па-другое, структура кожнага значэння, узятага паасобку: «... апісаць семантычную структуру слова – значыць даць характарыстыку